Boek van de Maand

Jan van Oudheusden bespreekt:

Michael R.Beschloss, *De koudste Jaren*. De wereld op de rand van de afgrond. (Het Spectrum, Utrecht 1991) 727 blz., f 69,50.

Michael R.Beschloss is een van Amerika's snelst opkomende jonge journalisten. Voor CNN verslaat hij regelmatig topontmoetingen. In 1986 verscheen van zijn hand de bestseller *Mayday. Eisenhower, Krushchev, and the U2-affair*. Nu is er dan zijn vuistdikke verhandeling over de Amerikaans-Russische betrekkingen *De koudste Jaren*, een vertaling van *The Crisis Years. Kennedy and Krushchev 1960-1963*.

De oorspronkelijke Engelse titel geeft de essentie van de inhoud het best weer. Het boek is namelijk vooral een beschrijving van de persoonlijke relatie - of beter: de titanenstrijd - tussen Kennedy en Chroesjtsjow en hun staf, ten tijde van de crises om Berlijn en Cuba. Beide leiders kwamen aan de macht in de verwachting de uiterst koele betrekkingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie te verbeteren, maar brachten de wereld juist op de rand van een nucleaire catastrofe.

klio
nummer 1/92
pagina's 18 en 19

Beschloss kon dankbaar putten uit recent geopende archieven in de VS. Onder meer de correspondentie en verslagen van besprekingen tussen Kennedy en Chroesjtsjow en geheime bandopnamen van de bijeenkomsten van het crisisteam tijdens de Cuba-crisis en andere privé- en telefoongesprekken. Ook kon hij profiteren van de toegenomen bereidheid van veel voormalige Kremlin- en Witte Huis-medewerkers om te praten. Daarnaast was er de glasnost die hem toegang verleende tot honderden mondelinge en geschreven herinneringen van Russische personen die bij de besluitvorming betrokken waren (Chroesjtsjows zoon Sergei, ambassadeur Dobrynin). Maar de glasnost betekende nog niet dat de contemporaine geschiedschrijver kon beschikken over alle belangrijke officile sovjet-documenten. De besluitvorming aan Russische kant is daarom met meer voorbehoud behandeld dan die aan Amerikaanse kant.

J.F. Kennedy; de Varkensbaai

John F.Kennedy blijft tot de verbeelding spreken. Het boek van Beschloss staat niet op zichzelf, maar is onderdeel van een nietaflatande stroom geschriften en filmdocumenten. Onlangs ging Oliver Stone's speelfilm *JFK* (met Kevin Costner) in première, over het onderzoek naar de moord in Dallas. Afgelopen voorjaar verscheen een kritisch boek van Thomas C.Reeves, *A Question of Character*, waarin de president als onverantwoordelijke rokkenjager en cynische machtspoliticus wordt afgeschilderd. Het positieve beeld dat sinds Arthur Schlesingers *A Thousand Days* in 1965 van de jonggestorven president is neergezet is inmiddels goeddeels neergehaald.

Het boek van Beschloss heeft niet de vooropgezette bedoeling bij te dragen aan deze '*unmaking of a myth*', maar sluit in bepaalde conclusies zeker daarop aan. Het feit dat Kennedy - onder invloed van zijn vader - heel sterk dacht in termen van winnen, winnen en nog eens winnen, en het feit dat hij zich door zijn amoureuze escapades chan-

teerbaar maakte, vormen steeds terugkerende thema's.
De invasie in de Varkensbaai op Cuba, april 1961, was de eerste crisis waarin de jonge president verzeild raakte. De lezer krijgt een uitvoerige voorgeschiedenis van de Cubaanse revolutie, tot en met de metamorfose van Castro van romantisch rebel tot marionet van Moskou. Enkele dagen voor de invasie had Chroesjtsjow een spectaculair ruimtevaartsucces geboekt: Gagarin trok toen zijn baantje om de aarde. De Moskovieten zongen en dansten op straat. Frustratie in Washington. Voor Kennedy die goed wist hoe armzalig de Sovjet-economie er voor stond was het bijna onverdraaglijk om als nummer twee afgeschilderd te worden. In zijn verkiezingscampagne had hij zich tot gespierde koude-oorlogstaal laten verleiden. Uit behoefte ergens ter wereld voor Amerika een duidelijk succes te behalen gaf hij zijn fiat aan de uitvoering van het van Eisenhower geërfde plan de anti-Castro-gezinde Cubaanse ballingen bij hun invasie logistiek te steunen. De invasie mislukte ten koste van 114 doden. De CIA had maar half werk geleverd. Kennedy gaf toe: "*We hebben een flinke trap onder onze kont gekregen*".
De woede van Kennedy tegenover Castro zat diep. De CIA beraamde allerlei moordplannen op Castro, maar de vraag of het Kennedy was die de CIA duidelijk toestemming daarvoor gaf is volgens Beschloss niet te beantwoorden.

Chroesjtjsow; Berlijn

De afloop van de Varkensbaai-affaire schiep een gevaarlijke situatie. Chroesjtsjow voelde de noodzaak Cuba militair te steunen. Tegelijk kreeg hij de indruk dat Kennedy besluiteloos was. Die indruk werd versterkt tijdens de topontmoeting tussen de twee wereldleiders in Wenen, in juni 1961, waarbij Kennedy waarschijnlijk lichamelijk niet helemaal fit was. Chroesjtsjow stond onder grote druk van critici in eigen land en van de Chinese leiders en stelde een ultimatum inzake Berlijn. Binnen zes maanden moest de stad geneutraliseerd zijn; de Sovjet-Unie zou niet langer berusten in de aanwezigheid van de westelijke geallieerden in Berlijn.
Er ontstond een oorlogsstemming. Rampenplannen werden uit de kast gehaald. Programma's voor versnelde bewapening en bouw van atoomschuilkelders werden opgesteld. De doctrine van de 'flexible response' werd geboren. Kennedy maakte de fout in het openbaar de kracht van de sovjet-defensie in twijfel te trekken; iets wat de lichtgeraakte en heetgebakerde Chroesjtsjow mateloos irriteerde. Inzake Berlijn gaf Kennedy te kennen geen andere voorkeur dan die voor de 'status quo' te koesteren: "*We kunnen niet onderhandelen met mensen die zeggen: 'Wat van mij is is van mij en wat van jou is, daarover kunnen we onderhandelen*'".
Chroesjtsjow voelde zich geprovoceerd en was van plan zijn jonge onervaren rivaal eens voor het blok zetten.

Kennedy in West Berlijn.

Tot de spanning werd in belangrijke mate bijgedragen door de aanzwellende stroom vluchtelingen uit de DDR die via West-Berlijn naar de BRD kwamen. Chroesjtsjow moest iets doen. DDR-leider Ulbricht drong er bij de Sovjet-premier op aan de stroom te helpen stoppen. Ironisch genoeg werd de oplossing van de crisis, de bouw van een muur in Berlijn, door de VS-senatoren Fulbright en Mansfield gesuggereerd: wellicht indirect een hint van Kennedy aan Chroesjtsjow! Toen op 13 augustus 1961 de doorgangen tussen beide helften van Berlijn werden afgesloten en er met de bouw van de Muur werd begonnen was er uiteraard alom verontwaardiging. Men sprak van een tweede München. Maar intern beschouwde Kennedy de Muur minder als een probleem dan als een oplossing: "*Een muur is een stuk beter dan een oorlog*".

Kennedy's 'medeplichtigheid' (Beschloss) aan de bouw van de Berlijnse Muur en zijn ongevoeligheid voor het lot van de Oostduitsers werden niet opgemerkt in de publieke aandacht. Van augustus 1961 tot zijn dood - met uitzondering van zijn bezoek aan de stad in juni 1963 - vermeldde Kennedy de Muur in niet meer dan drie toespraken, hoewel er geen treffender symbool was van Amerika's superieure morele standpunt in de Koude Oorlog. Voor Beschloss vormt die omissie een duidelijk teken van slecht leiderschap van Kennedy en nog riskant voor diens positie ook, gezien de mogelijke implicaties voor de president wanneer het tot een parlementair onderzoek zou zijn gekomen. Met zijn fameuze optreden in West-Berlijn op 26 juni 1963 ("Ich bin ein Berliner") voorkwam Kennedy dat dergelijke bedenkingen toen een rol gingen spelen.

De rakettencrisis van 1962

Chroesjtsjows behoefte de Amerikanen voor verrassingen te plaatsen was met de bouw van de Muur nog niet bevredigd. Hij besloot tot hervatting van kernproeven in de atmosfeer. Hij voelde zich getergd door Kennedy's denigrerende opmerkingen over de vernietigingskracht van het Russische atoomarsenaal. Volgens Beschloss miste Kennedy de natuurlijke aanleg en het vaderlijke gezag van zijn voorganger Eisenhower om buitenlandse beleidscrises te bezweren. Hij dacht niet diep genoeg na hoe Chroesjtsjow zijn woorden zou kunnen opvatten. In maart 1962 merkte Kennedy in een interview op dat zijn land bereid was in bepaalde situaties het initiatief tot het gebruik van kernwapens te nemen. Daardoor verergerde hij Chroesjtsjows politieke problemen. Chroesjtsjow had dringend behoefte aan een face-lift aangezien de sovjet-economie er anno 1962 beroerd voor stond. De sovjet-burgers waagden zich zelfs hier en daar de straat op om voedsel te eisen. Maar het Centraal Comité belette de secretaris-generaal defensie-gelden over te hevelen naar de landbouw.

Dit alles leidde tot de derde grote crisis: de Cubaanse rakettencrisis van oktober 1962. Sinds de Varkensbaai-affaire was de Castrofobie in het Witte Huis allerminst geluwd. Er werden geheime operaties op touw gezet tegen de Cubaanse dictator, van het besmetten van de Cubaanse suikerexport tot en met gifpillen in Castro's voedsel. Er waren allerlei opzichtige militaire oefeningen in het Caribisch gebied. Volgens Beschloss waren Kennedy en zijn adviseurs er niet voldoende van doordrongen dat de Sovjets deze operaties wel eens als voorbereidingen tot een Amerikaanse invasie van Cuba konden opvatten. Amerika verzuimde een ondubbelzinnige verklaring af te geven dat het Cuba nooit zou binnenvallen.
Chroesjtsjow, die een overmatig vertrouwen had in eigen sluwheid en daarentegen de hardheid van Kennedy onderschatte, gaf tot blijdschap van Castro zijn fiat aan een lang overwogen plan: breng in het diepste geheim in recordtijd Russische middellange-afstandsraketten met kernkoppen naar Cuba en dwing zo de Amerikanen tot concessies. Hij realiseerde zich niet dat Kennedy een kernoorlog zou riskeren om de raketten van Cuba weg te krijgen. Een grote fout was de veronderstelling dat een dergelijke grootscheepse operatie verborgen kon blijven voor de Amerikaanse U-2-vliegtuigen. Sovjet-deskundigen gokten erop dat alles tot 6 november - verkiezingen in de VS - geheim kon blijven.
Maar al in augustus 1962 kwamen verontrustende luchtfoto's van raketinstallaties op Cuba op de presidentiële desk. Op 16 oktober brachten nieuwe luchtfoto's zekerheid over de Russische operatie. Russische raketten zouden een groot deel van de Verenigde Staten direct kunnen raken. Kennedy voelde zich gepakt. Er werd een crisisteam gevormd in het Witte Huis om mogelijke antwoorden op de dreiging te formuleren. De verslagen van die zittingen bevestigen niet de latere beweringen dat Kennedy de crisis goed in de hand had. Het duurde lang voor iemand de hamvraag durfde stellen: waren de raketten een verstoring van de machtsverhoudingen tussen Amerika en Rusland, ja of nee? In feite was er geen sprake van verstoring, maar Kennedy realiseerde zich dat hij (met verkiezingen in zicht) een triomfantelijke Russische bekendmaking van de opgestelde raket-arsenalen niet over zijn kant kon laten gaan. Maar moest hij een kernoorlog riskeren terwille van prestige alleen?

Zes dagen lang beraadslaagde het crisiscomité: een luxe die geen volgende president zich nog zou kunnen veroorloven, vanwege de voortgeschreden techniek (satellieten). Misschien redde dit uitstel de wereldvrede wel, want de oorspronkelijke plannen voor een luchtaanval of een invasie maakten toen plaats voor dat van de zeeblokkade ("quarantaine"), wat enige rek gaf. Pas op 22 oktober kondigde Kennedy die maatregel aan met de uitdrukkelijke boodschap aan Chroesjtsjow de raketten te verwijderen. Een kernoorlog dreigde. Russische schepen naderden de Amerikaanse blokkade. Chroesjtsjow die eerst had ontkend dat hij raketten op Cuba had laten installeren sprak van zeepiraterij en banditisme en leek vooreerst niet van zins in te binden.

De afloop is bekend. Chroesjtsjow aanvaardde gezichtsverlies. Hij werd door de harde, koele opstelling van Kennedy uiteindelijk gedwongen de raketten terug te halen. Robert Kennedy liet aan ambasadeur Dobrynin doorschemeren dat de Amerikaanse raketten in Turkije op korte termijn ook ontmanteld zouden worden. Amerika beloofde plechtig Cuba niet aan te vallen. Castro was razend over de afloop die voor hem zo gek toch niet was, en schold de Russen de huid vol. Woedend waren ook haviken in de Amerikaanse luchtmacht-staf zoals generaal Curtis LeMay die stond te trappelen om te bombarderen (*"Dit is de grootste nederlaag in onze geschiedenis, mijnheer de president [...] We moeten vandaag nog aanvallen"*).

Kennedy boekte in de publieke opinie een duidelijke overwinning, maar Beschloss dingt daar heel wat op af. Indien Kennedy Chroesjtsjow niet had geprovoceerd met uitlatingen over Amerika's militaire superioriteit en indien Kennedy zijn opponent vroegtijdig duidelijk had gewaarschuwd geen aanvalswapens op Cuba te plaatsen, zou Chroesjtsjow geen risico hebben genomen. Cuba bleef nu bovendien gehandhaafd als uitvalsbasis voor revolutionaire activiteiten en als opknapper van vuile karweitjes voor de Sovjet-Unie in Afrika. De Sovjet-Unie breidde haar atoomarsenaal uit.

Naast de drie genoemde crises waren er nog andere kwesties waarover Kennedy en Chroesjtsjow gedwongen waren de degens te kruisen: Kongo, Laos, Vietnam. In Kennedy's laatste jaar, 1963, was er het begin van détente in de vorm van de 'hot line' en het beperkt kernstop-akkoord.
Over de moord in Dallas op 22 november 1963 draagt Beschloss geen opzienbarend nieuw feitenmateriaal aan; de betrekkingen van Oswald en Ruby met de onderwereld waren al bekend. Het jaar 1964 bracht het Tonkin-incident waardoor Johnson over ging tot bombarderen van Noord-Vietnam.

klio
nummer 1/92
pagina's 20 en 21

Raoul Castro bij Croesjstjow.

1964 bracht ook de val van Chroesjtsjow. In zijn memoires gaf hij aan: "*Ik was een mijnwerker [...] Kennedy was een miljonair. Hij streefde ernaar het kapitalisme sterker te maken terwijl ik erop uit was om het kapitalisme te vernietigen*"

Voors en tegens

Het boek van Beschloss biedt de liefhebber van petit-histoire en van personalistische geschiedschrijving tal van interessante kijkjes in de keuken van het Witte Huis en Kennedy's familieoptrekje Hyannis Port (in veel mindere mate in die van het Kremlin of in Chroesjtsjows datsja). Het maakt duidelijk hoe precair al die tijd de positie van Chroesjtsjow is geweest. Er zitten tientallen kleine biografietjes in de tekst verwerkt (o.m. Rusk, McNamara, Harriman). De rol van Robert ("Bobby") Kennedy als probleemoplosser voor zijn broer en daarnaast als bliksemafleider, woordvoerder, adviseur en diens Oog en Oor ("Little Brother Is Watching") krijgt veel reliëf. De rol van Chroesjtsjows schoonzoon Adzjoebei eveneens. De gestoorde relatie tussen Bobby en vice-president Lyndon Johnson vormt ook een thema. De overeenkomsten tussen de beide ministers van buitenlandse zaken Gromyko en Rusk zijn treffend beschreven: haast even oud; allebei erop uit om hun theatrale, onervaren en wispelturige baas op het juiste spoor te houden; allbei voor de voeten gelopen door 'amateurs' als Bobby en Adzjoebei. Er wordt veel geciteerd uit briefwisselingen tussen de wereldleiders en uit verslagen van allerlei besprekingen en conferenties. Ook veel uit privégesprekken, want Kennedy liet - net als Nixon later - afluisterapparatuur plaatsen in het Witte Huis. Elk volgespeeld bandje werd zorgvuldig verzegeld en in de kluis gestopt. Zelfs Bobby en Jacky vielen onder de mensen die de president liet afluisteren!

Beschloss' levendige schrijfstijl en veelheid aan inside-information roept de vergelijking op met David Halberstams *The Best and the Brightest*. Toch vraagt de lezer zich af wat er in de Verenigde Staten en in de Sovjet-Unie in de jaren 1960-1964 buiten de muren van het Witte Huis en het Kremlin nog meer te doen was. De binnenlands-politieke factor ontbreekt. De beweging van Martin Luther King voor gelijke burgerrechten is dan wel geen onderwerp van zijn studie, maar nu lijkt het alsof Kennedy zich daar nauwelijks mee bezig hield. Chroesjtsjows landbouwproblemen krijgen evenredig weinig aandacht. China, Groot-Brittannië en Frankrijk spelen bovendien maar een marginale rol. Paradepaardjes als het Peace Corps en de Alliance for Progress komen evenmin opdraven.
Ik heb nog een ander bezwaar en wel tegen Beschloss' journalistieke opzet. Het boek vormt vooral een chronologische weergave van gesprekken, conferenties en ontmoetingen. Het geeft dus veel beschrijving, maar weinig analyse of synthese. Veel anekdotes en sfeertekening, maar weinig lijn of diepgang. Een wetenschappelijk historicus toetst het beleid van de Amerikaanse president nu eenmaal aan theoretische concepten in het kader van Truman-doctrine, Monroe-leer e.d. en trekt lijnen van Washington of Wilson naar het heden. Beschloss doet dat maar zelden en laat uitkomen zich meer vertrouwd te voelen in de rol van verslaggever met de stenobloc.
Wie deze tekortkomingen (en nog wat storende vertaalfouten) voor lief neemt kan plezier beleven aan het lezen van Beschloss'-boek. Bij de voorbereiding van de geschiedenisles kan het boek van nut zijn.